

## ***In memoriam***

### **Patxi Oroz Arizkuren (Beriaín, 1934 - Tübingen, 2024)**

**—Roldan Jimeno Aranguren—**

Francisco Javier «Patxi» Oroz Arizkuren 2024ko irailaren 24an hil zen Tübingenen, Alemanian, 89 urterekin. Beriainen jaio zen, gurasoak bizi ziren etxean, «1934ko abenduaren 2tik 3rako gauerdian, Nafarroako Beriain herrixkan, 30 su zituen, [...] Nafarroako hiriburutik hegoaldera hamar kilometrora, historiaz eta kulturaz inguratua». Hitz horiekin gogoratzen zuen bere jaiotza eta haurtzaroa, Euskaltzaindiko ohorezko kide izateko onartu zitzaionean, 2004ko azaroaren 26an, berak idatzitako *Jirones de una vida abigarrada (de la gambella a la cátedra)* idazkian. Florencio Oroz Palaciosen eta Gabriela Arizcuren Martiarenaren semea zen. Aita ere Beriainen jaioa zen, 1896ko azaroaren 6an, eta ama, berriz, ondoko Noain herrian, 1898ko urtarrilaren 11n. Patxik hiru anaia zituen: Manuel, Gregorio eta Jose Mari, guztiak nekazaritza-lanetarako garraioan aritu zirenak.

Orozen bizitzak eta lanak musika eta filologiaren ikerketari eta sustapenari eskainitako dedikazio sakona islatzen dute. Ikertzaile polifazetiko eta nekaezina izanik, Filologia Erromantzeko irakaskuntza-lana egiteaz gain, aurre-erromatar hizkuntzei buruzko ikerketa ugari argitaratu zituen, haietako batzuen –hala nola iberieraren– eta euskararen arteko harreman posibleak aztertuz. Halaber, toponimia eta Nafarroako euskararen hiztegiari buruzko azterlanak egin zituen, baita bere jaioterriarekin, Beriainekin, lotutako gaiei buruzko ikerketak ere. Musikaren esparruan, musikologoa izan zen eta Tübingeneko Unibertsitateko Abesbatzako zuzendaria.

## Prestakuntza eta ibilbide akademikoa

«Nire aita Florencio laboraria zen; eta nire ama, Gabriela, etxeakoandrea. 1850 inguruan eraikia zen aitaren etxean bizi ziren, aita zituen anai-arreba guztiekin: hiru arreba eta lau anaia, eta hauek, beren familiak osatu ahala, etxetik irteten joan ziren. Nire jaiotzerako, bi seme zituzten nire gurasoek, hiru eta bi urtekoak. Lau urte geroago, nire anaia gazteena jaio zen. Aho gehiegi, baina ogi gutxiegi, lur urria eta zekenak ematen zuenarekin. Nire anaiek bezala, nik ere herriko eskola utzi behar izan nuen txikitan. [...] Hala ere, nolabaiteko etxeko konpentsazioa izan genuen eskola-gabezia horren aurrean, maisuek gure etxean ostatu hartzen ohi baitzuten, eta afalorduan beren solasaldiekin, aholku eta istorioekin entretenu eta irakasten baitziguten», adierazi zuen aipatutako autobiografia-testuan.

Patxi Orozek eskola utzi zuen familian zeuden behar ekonomikoak zirela eta, eta soroetara lan egitera joan zen. Hala ere, bere bizitzak aldaketa nabarmena izan zuen, Verbo Divinoko fraide batek –Ordenarako hautagaiak bilatzen ari zenak–, Beriaingo apaizarekin batera, mahastian lanean aurkitu zuenean. Apaizak misiolariari esan zion: «Mutila eraman ezazu, asko balio du», eta horrela, 1948an, Lizarrako Verbo Divino eskolara eraman zuten. Han Patxi Orozek bere prestakuntza hasi zuen, hamalau urterekin. Bere gaitasuna zela eta, 1953an, Erromara joan zen, Filosofia ikasketak egitera eta musika-harmonizazio eskolak jasotzera. 1958ko uztailaren 1ean, Erromako Verbo Divino eskolako errektorea zen aita Gasparrek gazte hari buruzko ikasketa-ziurtagiria egin zuen, klasean «beti lehen eta onena» izan zela adieraziz. Ikasle guztien gaitetik, bere adimen, arreta eta arduragatik nabarmentzen zen eta bere jarrera akademikoa, diziplinarioa eta morala «eredugarria» zen.

Aurreko urtean, 1957an, Verbo Divinoko Misiolarien nobiziatua egin ondoren, Ordena uztea erabaki zuen. «Krisia gaingiditzen saiatu nintzen Seminariotik irtenez, lehenik hiru hilabeteko probaldirako. Sotana utzi eta traje urdin iluna jantzi nuen, marra argi eta fin batzuekin; kamiseta zuria, gorri-urduzko gorbata, galtzerdi grisak eta zapata beltzak. Nire ondasun guztiak maleta batean sartu nituen: garbitasuneko tresnak, barruko arropa aldaketa bat, nire kalifikazioak, *Liber usualis*, Itun Berria latinez eta grezieraz, eta nire egile latino gogokoenen bi liburu». Proba-hilabete horien ondoren bere apustua sendotu zen, eta bizitza berri horrek, ia kasualitatez, Alemaniara eraman zuen, non bere ibilbide akademikoa hasi baitzuen.

1960tik aurrera, Filologia Erromantze eta Klasikoko ikasketak egin zituen Münsterreko Unibertsitatean. Bertan, 1963an *Magister Artium* titulua lortu zuen eta 1972an Filosofia eta Letretako doktoretza eskuratu zuen. Münsterren egon zen bitartean, *Institutum Erasmianum*ekin eta unibertsitate bereko Soziologia Institutuarekin lankidetzan aritu zen. Alemanian ere bere familia osatu zuen: Christa irakaslearekin ezkondu zen, eta bi seme-alaba izan zituzten: Gabriela, Christofekin ezkondua, Cecilia eta Rafaelen gurasoak direnak; eta Adrian, Laurarekin ezkondua, Leo, Malena eta Sofiaren gurasoak direnak.

Patxi Orozen prestakuntza akademiko sendoa are gehiago aberastu zen Heinrich Lausberg, Eugenio Coseriu, Antonio Tovar eta Koldo Mitxelena bezalako filologo eta hizkuntzalari ospetsuen eraginari esker; guztiak ere maisu izan zituen, irakasle horiek eragin erabakigarria izan baitzuten harengan.

1968an, Patxi Orozek irakaskuntza-ibilbidea hasi zuen Tübingeneko Unibertsitatean, non *venia legendi* eskuratu zuen eta, 1988an, oposizio bidez, Filologia Hispanikoko katedra lortu zuen, bertan irakasle jardunez 2000. urtean erretiroa hartu zuen arte. Horrez gain, Filologia Modernoko Fakultateko dekanoa izan zen 1992an. Hurrengo urtean, Baden-Württembergeko estatu federaleko Kultura ministro izendatu zuten. Kulturaren alde egindako lanagatik, ohorezko diploma jaso zuen Estatu horretako gobernuako kide Klaus von Trotharen eskutik.

Erretiratuta, Patxi Orozek irakasle emeritu estatusa lortu zuen eta berak sortutako *Romania Cantat* unibertsitate-abesbatza zuzentzen jarraitu zuen. Horrez gain, Nafarroako Unibertsitatean eskolak eman zituen eta hainbat erakunderekin lankidetzan aritu zen, hizkuntzen eta euskal kulturaren azterketari eskainitako lanetan.

## **Filologia eta hizkuntzalaritzari egindako ekarpenak**

Patxi Oroz hizkuntzalaritzan zuen moldagarritasun nabarmenagatik eta ikuspegi diziplinartekoagatik bereiztu zen, eta filologiaren eta linguistikaren esparruan ekarpen baliotsuak egin zituen. Bere ikerketa-lanak hainbat arlo hartu zituen; horien artean euskal hizkuntzalaritza, filologia erromantzea, hizkuntza paleohispanikoa eta epigrafia nabarmendu ziren. Espainiar literatura ere aztertu zuen.

Euskal hizkuntzalaritzaren esparruan, Oroz fonetikan, fonologian eta euskararen dialektologian espezializatu zen. Euskararen bilakaera historikoa aztertu zuen eta hizkuntza erromantzeekin izan zuen elkarrekintza esploratu zuen. Euskal toponimiaren analisisian ere murgildu zen, euskal eremuko leku-izenen jatorri eta bilakaerari buruzko ikuspegi zorrotza eta xehea eskainiz. Halaber, euskaraz idatzitako dokumentu historikoen azterketari arreta berezia eskaini zion, eta horren adibide dugu «¿Tafalla era vascófona a fines del siglo XVII?» izeneko artikulua, non euskararen banaketa geolinguistiko historikoa aztertu zuen.

Horrez gain, Orozek euskararen normalizazio- eta estandarizazio-proiektuetan modu aktiboan parte hartu zuen, eta Euskaltzaindiarekin lankidetzat estua izan zuen. Akademiak bere ekarpena aitortu zion 2004ko azaroaren 26an ohorezko kide izendatu zuenean.

Filologia erromantzearen arloan, bere ikerketek hizkuntza erromantzeen literaturarekin eta hizkuntzalaritzarekin lotutako gai ugari jorratu zituzten, bereziki katalanari, okzitaniari eta gaztelaniari erreparatuz. Ikuspegi konparatiboa baliatuz, hizkuntza horien arteko lotura esanguratsuak ezarri zituen, haien garapen diakronikoaren eta elkarrekintza kulturalen ulermenean ekarpen garrantzitsuak eginez.

Hizkuntza paleohispanikoen eta epigrafiaren azterketari dagokionez, Orozek ekarpen esanguratsuak egin zituen Iberiar Penintsulako erromatar-aurreko hizkuntzen azterketan, iberierari arreta berezia eskainiz. Idazkun iberikoak ikertu eta beste antzinako hizkuntza batzuekin izan zitzakeen harremanak aztertu zituen, interpretazio berritzaileak eskainiz. Horrela, hizkuntzalaritza historikoaren eta epigrafiaren esparruak aberastu zituen.

Bere lana ez zen hizkuntzalaritzara mugatu, Espainiako literaturaren azterketa ere barne hartu baitzuen. Bertan, frai Luis de León bezalako egile klasikoek gaineko azterketa kritikoak egin zituen, bai eta Espainiako tradizioko genero eta garai literario ezberdinei buruzko ikerketak ere. Bere analisi literarioak ikuspegi filologiko zorrotzagatik eta aztertutako lanen testuinguru historiko eta kulturalaren ezagutza sakonagatik nabarmendu ziren.

Bere ibilbidean zehar, Patxi Oroz filologiaren eta hizkuntzalaritza hispanikoaren arloan ezinbesteko erreferente bihurtu zen. Ehun lan baino gehiago argitaratu zituen aldizkari espezializatuetan, hala nola *Fontes Linguae Vasconum*, *Emeritan*

eta *Zeitschrift für Katalanistiken*. Gainera, nazioarteko kongresu ugaritan parte hartu zuen, eta bere ekarpenek aitortza handia izan zuten. Bere ondare akademikoak oraindik ere inspirazio-iturri izaten jarraitzen du diziplina horietako ikertzaile eta adituentzat.

## Ibilbide musikala eta konposizio-lana

Patxi Oroz, filologo nabarmena izateaz gain, musikaria ere izan zen, eta bere musikarako grina bere ibilbide akademikoarekin modu eredugarrian uztartzen jakin izan zuen, filologiaren eta musikaren arteko elkargunea lortuz.

Erroman egon zen bitartean organista-lanetan aritu zen eta, geroago, Münsterreko San Migel elizan ere jardun zuen funtzio horretan. Musika koralarekiko konpromisoa Tübingenen agerian geratu zen, han Romania Cantat abesbatza sortu eta zuzendu baitzuen, bere ezagutza filologiko sakona musika-praktikarekin bateratzeko zuen gaitasuna erakutsiz.

Konpositore oparoa izan zen, eta ehun obra baino gehiago sortu zituen, batez ere abesbatzentzat, euskal kulturarekiko zuen sustraitze eta lotura sakona islatuz. Bere lan aipagarrien artean daude *Nire aitaren etxea*, lau ahotsetarako moldatua eta zortziko erritmoan kantatua; *Gernikako ostadarra* (1987); *Canon pro pace*, hiru ahotsetarako konposatua; eta *Vasconia cantat* bilduma, lau ahotsetarako egina. Obra horiek ez ezik, euskal musika-tradizioaren hedapenean eta ondare horren zaintzan egindako lana ere nabarmentzekoa da.

## *Nire aitaren etxea* proiektua

Orozen interesak Gabriel Arestiren poema ezagunarekiko kasualitatezko topaketa batekin izan zuen sorburua. 1971n, Iruñean, Príncipe de Viana Erakundean, Patxi Orozek Arestirekin elkarrizketa labur bat izan zuen. Une hartan ez zuen poeta identifikatu, baina gerora nor zen deskubritu zuenean, bere liburu bat erosi zuen. *Nire aitaren etxea* irakurri ondoren, hain sakona izan zen haren baitan utzitako arrastoa, ezen poemaren hitzak buruz ikastea eta unibertsitateko ikastaro batean aztertzea erabaki baitzuen. Hurbilketa horrek ez zuen soilik Arestiren

obraren gaineko interes akademikoa piztu; zortziko bat sortzeko inspirazioa ere izan zen, abesbatza misto eta bakarlarientzat, testuak bere bizitzan izan zuen eragin dimentsio anitzaren isla moduan.

Hurrengo pausoa Arestiren poemaren itzulpenen bilketa-proiektua izan zen. 1983an hasi zuen, Gernikan egonaldi bat egiten ari zela. Bertan, Orozek egiaztatu zuen poema euskal herritarren esperantzaren eta erresistentziaren sinbolo bihurtu zela. Esperientzia horrek eta Tübingenen —hizkuntza-aniztasun nabarmena duen Alemaniako unibertsitate-hiria— izandakoak beste hizkuntzetako bertsioren bilduma abiarazteko testuinguru egokia eskaini zioten.

*Nire aitaren etxearen* itzulpen-lanak hainbat zailtasun izan zituen. Erronka nagusietako bat izan zen euskal kulturen sakon errotutako terminoak egokitzea, hala nola *korrituak* (interesak), *errentak* edo *pinudiak* (pinu-basoak), munduko hizkuntza askotan ordain zehatzik ez duten hitzak baitira. Gainera, poeman agertzen diren kontzeptu abstraktu batzuk eta errealtate sozial jakin batzuk ez ziren erraz itzultzeko modukoak kultura batzuetan, batez ere familia-egitura edo sistema ekonomiko ezberdinak zituztenetan.

Bestalde, poemaren edukiak eta mezuak eztabaida ideologiko eta kulturalak eragin zituen. Itzultzaile batzuek uko egin zioten lana egiteari, poemak indarkeria sustatzen zuela iritzita; eta Hegoafrikan, afrikaanseko itzulpena baztertu zen, kolonizatzaile zapaltzaileen hizkuntza askatasun-mezua zabaltzeko desegokia zela iritzita. Beste kasu batzuetan, kultur desberdintasunek interpretazio-arazoak sortu zituzten; adibidez, Filipinetan, misiolari batek argudiatu zuen poema ezin zela bere lan-eremuko tribura egokitu, ez baitzuten poeman deskribatzen den antzeko etxebizitza edo familia-egiturarik.

Orozek ingurune akademikoak eskainitako aukerak baliatu zituen, hainbat filologiatako irakasle eta ikasleak proiektuan inplikatu eta bere lankidetzasarea atzerriko unibertsitateetara, hizkuntzen akademia ofizialetara, kultura-erakundeetara, ordezkari diplomatikoetara eta baita misio-kongregazioetara ere zabalduta. Gainera, UNESCOra, kazetarietara eta irrati- zein telebista-kateetara jo zuen proiektua hedatzeko.

1984an, Iruñean egin zen Euskaltzaindiaren x. Kongresuan, bere lanaren aurrerapen bat aurkeztu zuen, bost kontinenteetatik jasotako 174 itzulpenekin. Hiru urte geroago, 1987an, lehenengo liburukia argitaratu zuen: *Carmen Vasconium plus*

*quingentis linguis versionibus aut characteribus redditum et impressum* – Gabriel Arestiren poesia 500 hizkuntza baino gehiagotan, gaur egun agortuta dagoen argitalpena. Antonio Tovarrek idatzitako hitzaurrea zuen. Hark poesiaren intentsitate poetikoa eta euskal identitatearen sinbolo gisa duen garrantzia nabarmendu zituen.

Urteen poderioz, Orozek gutxi gorabehera 740 bertsio bildu zituen poemaren inguruan, mundu osoan gehien itzulitako testu ez-erlijiosoetako bat bihurtuz. Lehen itzulpenak alemanera, frantsesera, katalanera, galegora eta okzitanierara egin ziren, eta azkena pidginera (Tok Pisin). Bertsiorik bitxienetakoen artean daude Shou-chun Wang-ek txinerara egindako itzulpena eta Ingrid Gamer egiptologoak hieroglifo egiptoarretan egindakoa.

Era berean, Orozek sortu eta zuzendutako Romania Cantat abesbatzak poema hainbat ekitaldi nazioartekotan interpretatu zuen. Emanaldi aipagarrienetako bat Tübingeneko Unibertsitatean izan zen, Alemaniako kantziler izandako Willi Brandten aurrean. Bertan, hainbat hizkuntzatan irakurri ziren poemaren itzulpenak, poesiaren ahalmen unibertsala kulturarteko komunikazio-tresna gisa sinbolizatu.

Orozen lanaren eragina izugarria izan da, bai arlo akademikoan, bai kulturaren. Bere proiektuak hizkuntzen konparaziozko azterketa sustatu du eta analisi linguistiko eta kulturala lantzeko ariketa gisa balio izan du. Horrez gain, euskal literaturaren nazioarteko aitorpena bultzatu du eta Gabriel Arestiren ondarea identitate eta erresistentziaren sinbolo gisa zabaldu du. Proiektuak, halaber, poesia interpretatzeko eta kultur egokitzapenerako nazioarteko elkarrizketa bat sortu du, testu berak hizkuntza eta kultura-testuinguruaren arabera nola esanahi desberdinak har ditzakeen erakutsiz.

Gaur egun, poemaren zazpiehun itzulpen baino gehiago argitaratzeko eta zabaltzeko zain daude, Tübingeneko Unibertsitateko Hizkuntzalaritza Modernoko Departamentuan gordeta. Artxibo handi hori Arestiren obraren irismen globalaren lekuko da. Patxi Orozen lana ez da hizkuntza-itzulpen soilera mugatzen; poesia bidez errealitate desberdinak lotzen dituen zubi kulturala ere bada. *Nire aitaren etxearen* itzulpen-proiektuak elkarrizketa globalerako ariketa bat irudikatzen du, hizkuntza-oztopoak gaindituz eta euskal identitatearen nahiz gizateriaren izaeraren ulermen sakonagoa sustatuz.

## Beriainera itzuliz

Patxi Orozek lotura estua mantendu zuen beti Beriainekin. Erretiratu ostean, abuztuko hilabete osoa bertan igarotzen zuen bere emaztearekin eta seme-alabekin, bere herriko etxean. Bertan izan nuen haren ezagutzeko aukera, nire aita lagunduz, Tebastik bere laguna bisitatzera joan ohi zen arratsalde haietako batean. Patxik gustuko zuen maitasunez gogoratzea herrian igarotako haurtzaroa eta, oro har, Potasasen aurreko Beriaingo paisaia ekartzea gogora: elorri-mendia eta uso-postua, haurtzaroko ehizarako zaletasuna pizten zioten gunek.

«Patxi alemaniarra»k, herrian esaten zioten bezala, aktiboki parte hartzen zuen Beriaingo festetan eta omenaldi bero bat jaso zuen 2017ko abuztuaren 3an, Udalak berari esleitu baitzion jaien txupinazoa botatzeko ohorea. Gainera, Beriaingo zaindari den San Martinen ereserkiaren egilea izan zen, herriko jaien baitan abesten den kantua. Maiz idazten zuen Beriaingo aldizkari lokalean, artikulu dibulgatzaileak eskainiz. Horietako bat izan zen «Astelehen hiru gorri» kondairari buruzkoa, Beriaingo elizaren 1127ko sagarapenarekin lotutako euskarazko pasarteari buruzkoa. Kondaira horretan oinarrituta antzezlanaren ere idatzi zuen, eta Beriaingo Antzerki Lagunak taldeak herriko plazan antzeztu zuen.

Patxi Oroz hil zenean, omenaldia egin zioten 2024ko urriaren 7an Tübingeneko hiri historikoko hilerrian egindako hileta-elizkizunean, baina baita Beriaingo parrokiako beste meza batean ere. Bertan, gaur nire hitzen buru den erretratua eta berak sortutako *Viva San Martín* ereserkiaren partitura jarri zituzten haren oroigarri. Era berean eta nola ez bada, bere eskelaren buru izan zen aipua, honakoa izan zen: «Nire aitaren etxea defendituko dut».